

A SZÓTÁRMÁNY

FEJES LÁSZLÓ

Etimológiai szótár

Magyar szavak és toldalékok eredete

Főszerk. Zaicz Gábor

Szerzők: Dolovai Dorottya, Jankovicsné Tóth Anikó,

Sipőcz Katalin, Tamás Ildikó, T. Somogyi Magda,

Kiss Gábor, Falk Nóra, Temesi Viola

Tinta Kiadó, Bp., 2006., XXI + 998 old., 7990 Ft

A kötet a főszerkesztő által jegyzett bevezetéssel, irodalomjegyzékkel, a XVI. század végéig keletkezett legjelentősebb nyelvemlékek felsorolásával és a hangjelölés bemutatásával kezdődik. Ezután következnek a szavak és toldalékok eredetét bemutató szócikkek – a hátlapon szereplő ismertető szerint 275 toldaléka és 8670 szóé, feltüntetve további 11 585 származékszó eredetét is –, a szavak és toldalékok felsorolása első írásos előfordulásuk sorrendjében, a szavak eredet szerinti csoportosítása s végül a kötetben használt nyelvészeti kifejezéseket megmagyarázó „Szakkifejezések lexikona”.

Nem saját tudományos kutatás eredményeire, hanem a korábban megjelent tudományos igényű etimológiai szótárakra, elsősorban *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárára*¹ támaszkodó, népszerűsítő kiadvánnyal van dolgunk. Kár, hogy ez a tény csak az előszóból és a hátlap ismertető szövegéből bogozható ki. Valóban nagyon hiányzott a nagyközönségnek szóló etimológiai szótár, ám némiképp homályos, hogy ezt az úrt a jelen kiadvány hogyan kívánja betölteni: „E szótár azonban nem pusztán a korábbi munkáknak a középiskolások, illetőleg a művelt közönség számára átdolgozott változata, hiszen a szócikkek felépítése lényegesen eltér a korábbi szótárakétól éppen a tudományszerűsítő jellegből adódóan.” (XI. old.)

A címszavakat a *TESZ* alapján választották ki, de „a kihalt, népies, a mai magyar nyelv szókészletének nem szerves részét képező szavakat csak igen kis számban” szerepeltetik. Nem tudni, a kis számú kivétel minek köszönheti a szerencséjét. Az előszó szerint az *ESZ* tartalmaz közel kétszáz, a *TESZ*-be még föl nem vett szót is. Öt példát fel is sorol: *allergia, cunami, globalizáció, szkinhed, szupermarket*. (További 52 azonosítható az első írásos előfordulás szerinti felsorolásból, a *TESZ* megjelenése után a magyarba került szavak ugyanis abban nyilván még nem szerepeltek. A többi új szócikk azonosítása alapos kutatómunkát igényelne.) Az előszó arról is biztosít, hogy a szerzők

figyelembe vették „a magyar lexikográfia több új alapvető művét”, továbbá az újabb etimológiai kutatások eredményeit. Ez lényegében azt jelentené, hogy tudományos alapossággal tárták fel a szakirodalmat, ami – figyelembe véve, hogy az etimológiai megjegyzések általában tágabb tematikájú folyóiratok, gyűjteményes vagy konferenciakötetek elszórt, rövid cikkeiben, nem pedig összefoglaló monográfiákban vagy etimológiai folyóiratokban szoktak megjelenni – igen komoly munka lehetett. Azért némi gyanakvást ébreszt, hogy az irodalomjegyzék több mint száz tételnek csak mintegy fele jelent meg 1967, azaz a *TESZ* első kötetének kiadása után, ráadásul a magyar szókincs eredetére vonatkozóan a komi, a mordvin, az olasz vagy akár a finn nyelv etimológiai szótára aligha tartalmaz jelentős számban fontos eredményeket – s még kevésbé a magyar nyelvészeti tanulmányokba bevezető egyetemi jegyzet. Feltűnő viszont, hogy az irodalomjegyzékben csak teljes kötetek szerepelnek, kisebb közlemények nem; csak remélhetjük, hogy igen nagy számuk miatt maradtak ki a felhasznált szakirodalom listájából.

Egy tudományszerűsítő munka esetében a két fő szempont, hogy valóban a kortárs tudomány eredményeit közvetíti, illetve közérthető-e. Mivel az *ESZ* lényegében egyetlen mű, a *TESZ* alapján készült, az első kérdés kevésbé releváns: az *ESZ* etimológiáira vonatkozó kritikánk tulajdonképpen a *TESZ* etimológiáit illetné. Bíráló megjegyzéseink legfeljebb arra szorítkozhatnak, hogy az *ESZ* szerzői valóban figyelembe vették-e az újabb kutatási eredményeket, ez azonban nehezen vizsgálható és kevésbé lényegbevágó a szótár egészére nézve.

Hogy megfelel-e a szótár a tudományszerűsítő célnak, ahhoz tudnunk kell, milyen ismeretekkel rendelkezik potenciális használója. Az egyetemi oktatói tapasztalattal rendelkező szerzők pontosan tudhatják, mit tud egy (legalábbis bölcsészeti érdeklődésű) érettségizett diák. Az átlagos középiskolás feltételezhetően ennél valamivel kevesebbet. Am úgy tűnik, a szerzők erről megfellelkeztek. Ősi szavaink besorolásáról például az előszó így ír: „Amennyiben van a címszónak [sic!] elfogadható szamojéd (például jurák

1 ■ Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3. Akadémiai, Bp., 1967, 1970, 1976., a továbbiakban *TESZ*.

2 ■ Lakó György (főszerk.): *A magyar szókészlet finnugor elemei*. 1–3. Akadémiai, Bp., 1967, 1971, 1978., a továbbiakban *MSZFE*.

vagy szelkup) megfeleltetése, akkor uráli kori; amennyiben valamelyik finnugor nyelvben (a finn-permi nyelvek közül a zürjénből, a votjából, a csere-miszből, a mordvinből, a finnből vagy az észtből, a lappból) van megfelelője, akkor finnugor kori; amennyiben pedig az ugor (a vogul és az osztják) nyelvekben, akkor ugor kori a szó.” A kötetben nem szerepel az uráli nyelvek családfája, azaz a szerzők feltételezése szerint ez az átlagos magyar beszélő tudásának része, noha az uráli családfát a magyar szakos diplomások többsége sem tudná felvázolni. Ráadásul ha ismerjük is a családfát, de járatlanok vagyunk az etimológia módszertanában, joggal tehetjük fel a kérdést: mi van akkor, ha mondjuk a szamojéd és az ugor nyelvekben is találunk megfelelést? További magyarázat híján aligha lehet világos a válasz. (A választás az uráli népek többféle elnevezése közül részben ízlésbeli kérdés, de az utóbbi évtizedekben a *jurák* helyett a *nyenyec* elnevezés jelentős túlsúlyba került mind a szigorúan tudományos, mind a népszerűsítő szakirodalomban – ha a laikus olvasó valamelyiket ismerheti, hát éppen ez utóbbit, egy népszerűsítő műnek tehát ezt kell választania.)

Az előszóban azonban olvashatók hamis, sőt egyenesen értelmetlen állítások is. Például az a megállapítás, hogy a magyarban hangtörténeti okokból nincsenek (többek között) *dz-* és *ty-* kezdetű ősi szavak. Mivel *dz-* kezdetű szavak egyébként sincsenek, ennek nem tulajdoníthatunk nagy jelentőséget. Az egyetlen *ty-* kezdetű szavunk, a *tyúk* szókezdő *ty-*-je viszont viszonylag későn, *t-*ből keletkezett, és ugyanilyen véletlenszerűséggel egy *t-* kezdetű ősi szó elején is keletkezhetett volna *ty*. A *magyar szókészlet finnugor elemei* című szótárról² megtudhatjuk, hogy „egyfajta réteg-szótár, mely nyelvünk biztos vagy lehetséges szavait tartalmazza betűrendben”, noha lexikológiai közhely, hogy egy nyelv összes szavát nem lehet felsorolni, az összes lehetséges szavát pedig végképp nem.

Két útját látom a tudományos eredmények népszerű ismertetésének: vagy bizonyos mértékig bevezetjük az érdeklődő laikust a tudomány elméleteibe, módszertanába, problémáiba, vagy egyszerűen elhagyjuk a kutatónak fontos, de a laikusnak érdektelen információkat. Az első úthoz az *ESZ* bevezetőjének vázolni kellett volna a magyar nyelv történetét, a hang- és jelentésváltozások típusait, az etimológia módszereit stb. Ehelyett még a szótár használatához szükséges tájékoztatással is adós marad. A hangjelölést bemutató táblázatból alapvető jelek hiányoznak (például zárt e: *ë*), és nem derül ki, miként kell kiolvasni az *y-t* a török vagy a cigány szavakban. A rekonstruált alapalakok megfejtéséhez hiányzanak a palatalizált mássalhangzók jelei (*l', n', s', ð* stb.), illetve a pontosan nem rekonstruálható magánhangzók jelei, a fordított epszilon (pl. a *köcsög* szócikkben). Hiányzik a hangsúly jelének magyarázata is. A XX. oldalon szereplő felsorolás szerint a betű alá tett, lefelé domborodó félkör a magánhangzó hátrébb történő képzését jelöli – perzsa adatokban azonban *h* alatt is fel-

bukkan. Ilyen hiányosságok mellett a laikus ki sem tudja olvasni az eredeti alakot. Az idegen nyelvű adatok közül a latin betűs írásuk kiejtésére semmilyen támpontot nem ad, holott akár egy olasz adat kiolvasása is okozhat gondot a műveltebb, de éppen az olaszt nem ismerő szótárhasználónak, egy középiskolás diákról nem is szólva.

A szócikkek további rejtélyeket is tartogatnak:

– *köcsög*: „A magyar szóbelseji *cs* (a szabályos *s* helyett) vagy ősi nyelvjárási különfejlődés emléke, vagy egy későbbi *s > cs* változás eredménye.” Egy laikus aligha töri hosszan a fejét, hogy egy alapnyelvi *č*-ből miként lesz mai magyar *cs* (ugyanakkor arról, hogy a szlovák *šalkából* miként lesz a magyarban *csajka*, a szótár semmit nem mond), ráadásul a fenti megjegyzés aligha magyaráz meg bármit is. Mi az az „ősi”, és mi az a „későbbi”? Akár mindvégig megmaradt az affrikáta, akár szibilánssá vált és újra affrikálódott, a magyarázat mindenképp elmarad.

– *iny*: „A zürjén, illetve a votják szavak szó eleji magánhangzójának fejlődését feltehetőleg a zürjén *an* 'állcsont' és a votják *aη* 'ugyanaz' alakok befolyásolták.” Aligha valószínű, hogy a magyar nyelvtörténetben járatlan olvasó épp a permi nyelvek adatain akad fenn, mint ahogy szerencsére az sem aggasztja majd, miért egy nyelvjárási adat került be votják példaként a szótárba.

– *könyv*: „a mai *könyv* hangalak elvonás a szabályosan létrejött *v-s* tőváltozatot tartalmazó toldalékos alakokból.” Aligha mond ez bármit is a laikus olvasónak.

Nehéz lenne felmérni, mekkora helyet foglalnak el a kötetben az értelmezhetetlen nyelvi adatok és magyarázatok, de bizonyos, hogy a vásárlók egy kisebb kötetnyi olyan szöveget is vesznek a szótárral, amelyet nem tudnak értelmezni.

Ami a *TESZ* szócikkeinek átfogalmazását illeti, helyenként kevésbé érthető, mint az eredetiben. Jó példa erre a *srác*, ahol a megadott héber eredeti jelentés – 'féreg; gyerek' – nem mutatja meg, hogy a két jelentés miként kapcsolódik egymáshoz, míg a *TESZ*-ben szereplő 'féreg; nyüzsgés; gyerekek' szinte feleslegessé tett minden további magyarázatot. Az *ESZ* szerzői tehát éppen a megértéshez szükséges információt törlik. (Arról, hogyan kellene közérthetően írni a szó etimológiájáról, lásd Nádasdy Ádám írását: *Magyar Narancs*, 2006. október 5.)

Vajon megtalálhatók-e a szótárban azok a szavak, amelyeket az olvasó kereshet? Mondhatnánk, hogy ha valami nincs benne a *TESZ*-ben, az valószínűleg nagyon perifériális része a szókincsnek, és nincs is megfelelő etimológiája. A kérdés mégsem ilyen egyszerű. Először is a nagyközönség nyilván kíváncsi jó pár olyan beszélt nyelvi, vulgáris elemre, ami a *TESZ*-ből kimaradt, ráadásul feltehetően fokozottan érdeklődik a viszonylag új szavak és jelentések iránt.

A *baszik* természetesen mind a *TESZ*-ben, mind az *ESZ*-ben szerepel, de a vele rokon értelmű *kúrnak* egyikben sincs nyoma. Ennél is meglepőbb, hogy a

TESZ-ből a *csesz* nem került át az *ESZ*-be, holott ezt kiterjedt szócsaládja (a belőle képzett alakok, mint a *csesztet* vagy a *cseszeget*, továbbá *el-*, *rá-*, *fel-*, *le-*, *össze-*, *szét-* stb. igekötős alakjai) is indokolná. Szintén szerepel a *TESZ*-ben a *fan*, az *ESZ*-be azonban nem került be; kimarad a *didi*, holott a *cici* szerepel; a *köcsög* emberre vonatkozó használata meg sincs említve, akárcsak a *makk* 'hímvesző vége' jelentése – holott utóbbira a *TESZ* is kitér. A *buzi* szócikkben viszont szerepel a *-buzi* utótag ' valaminek a megszállottja' jelentése (vö. *zenebuzi*, *futballbuzi*): sajnos az ilyenfajta hasznos bővítés meglehetősen ritka az *ESZ*-ben. De nem szerepelnek olyan szavak sem, mint a *dildó* vagy a *dzsumbuj* – ezekre olyan ismerőseim hívták fel a figyelmem, akik a szótárt rendeltetésszerűen próbálták használni, azaz szavakat kerestek benne, s nem azt, hogy mi hiányzik belőle.

Kevésbé vulgáris vizekre evezve érdemes megnézni a számítástechnikai szókincset. Sajnos sem a *TESZ*-ben, sem az *ESZ*-ben nincs *vincseszter*, holott 'karabélyféle' jelentésben elég régóta használatos nyelvünkben. A *monitor* szócikk említi ugyan a 'számítógépek képernyője' jelentést (bár nem kapott szócikket sem a *képernyő*, sem a *képcső*), de hogy ez miből keletkezett, csak sejtethető – mindenesetre a 'televízió- és rádióadások (?) megfigyelésére szolgáló készülék' jelentés már közel áll hozzá. Bekerült a *fájl*, de hiányzik a *flopi*. Az *ablak*, *böngészik*, *fagy*, *formátum*, *ikon*, *lemez*, *mappa*, *periféria* szócikk egyáltalán nem utal a számítástechnikában használatos jelentésre, a *könyvtár* még szócikket sem kapott. Mindezek után nem meglepő, ha *számítógép* szócikk sincs, *honlapról* pedig ne is álmodjunk.

De nem csak a számítástechnikai szókincs hiányos. A *média* szót csak a *médium* címszó alatt találjuk meg, az e szócikkben szereplő *kommunikáció*, *telekommunikáció* szavakat azonban már hiába keresnénk. A szótárban nincs *térrő* sem, és nemcsak a *kereskedelmi* vagy a *közszolgálati* csatornák jelzőjének eredetéről nem tudunk meg semmit (első előfordulásuk érdekes adat lehet), de a *csatorna* szócikk sem utal a tömegkommunikációban használt jelentésre (persze *tömegkommunikáció* sincs). Az *ad* szócikk nem utal a 'sugároz' jelentésre (a *sugároz*nak nincs is szócikke, a *sugár* szócikk sem utal rá), illetve az ezzel összefüggő *adó*, *adás* alakokra (mellesleg az *adó* pénzügyi jelentésére sem, holott ennek képzése nem egyértelmű). A *sláger* szócikkből jó lenne megtudni, mikortól adatolható a *slágerlista* összetétel, ha már külön szócikket nem kap – és miért ne érdekelné a már emlegetett középiskolásokat a *pop*, a *rock* (*-n-roll*) vagy a *musical* eredete? A *walkman*, *cdé* szavaknak nem sikerült nyomára bukkannom, és meglepett, hogy a *kazetta* „ma elsősorban 'tárolódoboz <filmeké, hang- és videoszalagoké>' jelentésben használatos” (ezek szerint a *kazetták* 'tárolódoboz tárolására szolgáló doboz' lenne). Van *lemez* és *lemezlovas* címszó, de nincs *lemezjátszó* és *hanglemez*. A *parabola* szócikk csak a 'hasonlat, példázat' jelentéséről szól, a mértaniról nem – a *parabola*

antennára tehát ne is számítsunk. (Persze *műhold* és *szputnyik* híján mire is mennénk vele. De nemcsak *úrhajó*, *űrsikló*, *űrrepülőgép*, *űrállomás*, de (*világ*)*űr* sincs: utóbbi az *üreg* szócikkben kellene megtalálnia az olvasónak, az *úrhajó* viszont az *üremérték* szócikkbe került!)

Ezzel szemben viszonylag jól dokumentált a politikai szókincs, a *demokrácia*, *frakció*, *parlament* mellett még az *ombudsmant* is megtaláljuk. Ugyanakkor érthetetlen, miért nem szerepel a *bizottság* (a *biz* szócikk utal ugyan rá, de ki fogja ott keresni?). A *párt* szócikkből azonban elveszett a *TESZ*-nek az a fontos megállapítása, hogy a magyarba „'összetartozók tábora, egy véleményen levők csoportja' jelentésben kerülhetett át”, márpedig enélkül aligha lehet világos a magyarázat. Nem látom okát, miért nincs *szabadelvű*, ha van *szabadkőműves* címszó. A szerzők talán úgy gondolták, ma már érdektelen a *peresztrójka*. De akkor miért érdekes a *glasznosztj*? És miért nem szerepel a *rendszerváltás* vagy az *önkormányzat*? (A magyarban használatos összetett szavaknak csak igen kis része képviselteti magát, ami, tekintettel nagy számukra és folyamatos szaporodásukra, érthető. Kézenfekvő lett volna csak nem transzparens jelentésű összetett szavakat felvenni, ebben az esetben az előbbieket hiányát sem kifogásolhatnánk. Amíg azonban szerepel az *önismeret* vagy a *köznép*, joggal várjuk el a nem transzparens összetételek jóval nagyobb körének szerepeltetését.)

A *pita* nemhogy önálló szócikket nem kapott, de a *pite* szócikk sem utal a vele való kapcsolatra. Nincs *falafel*, *tzatziki*, *hotdog*, *gofri*, van viszont *hamburger*, *pizza*, *kóla* (ez utóbbinál még azt is megjegyzik, hogy 'üditőital' általános jelentésben is használatos, kár, hogy a *szőke kóla* kifejezést nem említik – hasonlóképpen a *málna* szócikk is szól a szó 'málnaszörp' jelentésű használatáról, kár, hogy itt az általánosult 'szörp' jelentés hiányzik). Van *mandarin*, de nincs *grépfrút*. Joggal várhatnánk magyarázatot a *nápolyi* vagy a *krokett* szavak eredetére, de a szótár nem elégsíti ki kíváncsiságunkat. A *hasábburgonyát* még a *hasáb* szócikkben sem találjuk meg.

A sor hosszan folytatható: a közkeletű *előre* határozószó még az *elő* szócikkben sem szerepel (a *hát* szócikk viszont még azt is megállapítja, hogy a *hátra* igekötőként is használatos). Természetesen nem várhatjuk egy szótártól, hogy minden szót tartalmazzon, de remélhetőleg a fenti felsorolás kellőképpen igazolja, hogy az egyszerű szótárforgatót gyakran érheti csalódás. E csalódások egy részét kis odafigyeléssel el lehetett volna kerülni (például olyan szócikk felvételével, amelyek arra a meglevő cikke mutattak volna, ahol az adott képzett vagy összetett szó eredete szerepel); mások viszont alapos feltáró munkát igényeltek volna – ami napjainkban, amikor számítógépes adatbázisok segítségével kereshetjük ki a leggyakoribb szavakat, és tisztázhatjuk jelentésüket, aligha lett volna megoldhatatlan. A szótárhasználó joggal várja el, hogy ebből a szótárból megtudhassa a *hév* szó eredetét, tőle viszont nem várható el, hogy a *hevessel*

együtt a *hőnél* keresse (érthetetlen módon az *ESZ*-ban a *nejt* a *nőnél* sem fogja megtalálni, holott a *TESZ* szócikke kitér erre is), s nem segít rajta az a közlés sem, hogy betűszavakat a szótár nem tartalmaz (mert éppen a szótárból kellene megtudnia, hogy a *hév* járműelnevezés a *helyi érdekű vasút* rövidítéséből született).

Az alábbiakban néhány szócikkszerkesztési problémára kívánok rámutatni. A toldalékokat bemutató szócikkekre külön nem térek ki, annyit azonban mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ésszerűbb lett volna külön fejezetbe rendezni őket. Most az önálló szavak szócikkei közé vannak keverve, de nem integrálva: míg a *-ban/-ben* vagy a *-ból/-ből* szócikk utal a *bél* szócikkekre, a *bél* nem hivatkozik rájuk. (Azt azért ezekről is meg kell jegyeznünk, hogy az esetragekat rendszeresen mint „főnévi esetrendszerünk tagját” emlegeti a leírás, holott az esetragek más névszókhoz is kapcsolódhatnak. További furcsaság, hogy az adott esetben álló személyes névmási alakok (*bennem, belőlem* stb.) nem kerülnek szóba, holott ezek igen jelentősek – éppen az etimológia szempontjából.)

A *cserkész* szócikkben áll a következő: „Az ’ifjúsági szervezet tagja’ jelentésű a cserkészmozgalom hazai megszervezésekor keletkezett az angol *boyscout* [helyesen: *boy scout* – F.L.] ’cserkész’ (tulajdonképpen ’felderítő fiú’), illetve a német *Pfadfinder* ’cserkész’ (tulajdonképpen ’ösvénykereső’) mintájára.” Csak hogy a mai magyarban a *cserkész* kizárólag ’cserkészmozgalomban részt vevő személy’-t jelent, tehát a szócikkben meg kellett volna adni, mi volt a szó eredeti jelentése (a *TESZ* ezt meg is teszi: ’erdőőr; kereső, kutató személy; halászatnál segédkező személy’ – a mai *cserkész* jelentése nyilván elsősorban a második jelentéssel függ össze). Hasonló a *csikló* esete, erről a szócikk elárulja, hogy a *csiklik* igéből keletkezett, de hogy ez mit jelent, az már csak a *TESZ*-ből derül ki (’csikland’). Átdolgozási hibára utal, hogy a *ring* (fn.) szócikk szerint a szó „már csupán a sportnyelvben használatos”, de a korábbi jelentéseiről semmit nem tudunk meg – azt azért remélhetőleg a legnaivabb olvasó sem hiszi, hogy egy jövevényszó az átadó nyelvben létező összes jelentésével kerül át az átvevő nyelvbe.

A *mordvin* szócikkben azt olvashatjuk, hogy a mordvinok önelnevezése *erža*, ill. *mokša* – bár ez igaz, ennek semmi köze a *mordvin* szó etimológiájához. (Itt a *TESZ* szerkesztési hibáját veszi át az *ESZ*.)

Az *igaz* szócikk megállapítása szerint a címszó alapszava a *jog* főnév egy régi nyelvi változata lehet, majd megjegyzi, hogy a „’jobb (kéz felőli)’ és az ’igaz’ jelentések más nyelvekben is kapcsolódhatnak ugyanahhoz a szóhoz” stb. Csakhogy a szócikk addig egyáltalán nem említ ’jobb (kéz felőli)’ jelentésű szót! Csak a *TESZ*-ből tudhatjuk meg, hogy az említett régi magyar *jog* nem a mai *jog* szavunkkal azonos, hanem egy azóta kihalt, ’jó; jobb, jobb kéz’ jelentésű szó. Ezt azonban még a szakember sem találhatja ki, nemhogy a laikus. A szó eleji *jo-* > *i-* változással kap-

csolatban ugyanez a szócikk az *inkább* és az *irgalom* szócikkekre utal: az *inkábbra* adott magyarázat azonban egyáltalán nem meggyőző (a szóbeljeji mássalhangzók eredetével egyáltalán nem tud elszámolni), az *irgalom* származtatását viszont jelentéstanilag bizonytalanul mondja. Nem csoda, ha az olvasó ezután kételkedni fog a *jo-* > *i-* változás végbemenetelében: helyesebb, ha megnézi a *TESZ*-t, amelyből kiderül, hogy az *inkább* a régiségben *jonkább* alakban is előfordul, és az *ESZ* által is említett *jorgat* alak jelentéstanilag egyértelműen összefügg az *irgalommal*, s lám, a hangváltozás máris hitelesnek fog tűnni a szemében.

A *tár* szócikkben a következő mondatot olvassuk: „Szavunk etimológiailag azonos a *tár-* előtagú összetett szavak előtagjával, de valószínűleg ettől független, közvetlen szláv átvétel.” Sajnos nem derül ki, mik is azok a *tár-* előtagú összetett szavak, de némi keresgélés után rábukkanhatunk a *tárház* szócikkekre, további utalással a *társzekér* és az elavult *tárkonyv* ’enciklopédia’ szavakra (amelyek önálló szócikket nem kaptak). A szócikk szerint e szavak előtagja vándorszó, azt viszont nem határozza meg, hogy a magyarba honnan került. Nem világos, a szócikkíró mire alapozza a két *tár* különböző eredetét, a *TESZ* szerint mindenesetre az önálló használatú *tár* az előtagok elvonásával keletkezett. Akár igaza van az *ESZ*-nek, akár nem, a két (?) *tár* elválasztását mindenképpen indokolni kellett volna.

Nehéz, csak szűrőpróbaszerűen ellenőrizhető, hogy a szótár szerzői valóban beépítették-e munkájukba a legújabb etimológiai kutatások eredményeit. Választásom Róna-Tas Andrásnak a korábban korai töröknek tartott jövevényszavainkról tett megállapításaira esett, melyek egyfelől könnyen megtalálhatók egy alapvető nemzetközi uralisztikai kézikönyvben és egy hazai tanulmánygyűjteményben³, másfelől olyan kérdést feszegetnek, amely a laikust is érdekelheti (mikor került érintkezésbe a magyar a török nyelvekkel?). A régebbi álláspont szerint a *hattyú*, *szó*, *ló*, *hód*, *ír*, *hajó*, *homok*, *nyak*, *nyár*, *nyereg* és *ér* (ige) szavak igazolják a korai (azaz az ugor egysegből való kiválás közelébe tehető) kapcsolatokat. Róna-Tas szerint viszont különböző, itt nem részletezendő okokból – az *ér* kivételével – nem tarthatók korai török jövevényszavaknak: vagy későbbi jövevények (az ugor nyelvekben pedig a magyartól független átvételek), vagy török származtatásuk egyáltalán nem fogadható el. Az *ESZ* szerint ezzel szemben a *hattyú*, *hó*, *nyereg*, *szó* ugor kori átvétel egy ötörök nyelvből. A *hajónak* két lehetséges származtatását is említi az *ESZ*, a török változatról megjegyzi, hogy a magyar nyelv legrégebbi török jövevényszórétegébe tartozhat

3 ■ Turkic influence on the Uralic languages. In: Denis Sinor (ed.): *The Uralic Languages*. Brill, Leiden, 1988. 742–780. old.; Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Kovács László – Vesprémy László (szerk.): *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 49–60. old.

– éppen arra a hangtani jelenségre utal, amelynek felhasználhatóságát Róna-Tas megkérdőjelezi. A *nyár* Róna-Tas által kizárt török származtatását az *ESZ* lehetséges etimológiaként említi. A *homok* szócikk igen helyesen mutatja be, hogy korai vagy kései török származtatása is szóba jöhet (és utal a *hattyú* szócikkre, ahol viszont kétségek nélkül beszél ugor kori kölcsönzésről!). A *lóról* az *ESZ* azt állítja, hogy jövevényt szó egy ismeretlen nyelvből, az *úrról* pedig azt, hogy ha török jövevény, akkor kései. A *nyaknak* csak uráli eredeztetése szerepel. A *ló* és *ír* szavakról azonban már a *TESZ* is hasonlóan foglalt állást. A *nyak* esetében új magyarázattal van dolgunk, mert a *TESZ* mind a török, mind az uráli eredetet elveti, az *ESZ* pedig a *MSZFE*-hez hasonlóan (bár más okból) bizonytalannak mondja. Az egyetlen korszerűsítettnek mondható etimológia tehát a *homoké*. (Az *úrról* az *ESZ* a *TESZ*-t követve azt állítja, hogy akár uráli kori török jövevény is lehet. Tekintve, hogy magyar–török érintkezést még jó pár ezer évvel később, az ugor kor végén sem tudunk kimutatni, ezt a feltételezést semmiképpen sem fogadhatjuk el.) Nehéz elképzelni, milyen frissítések lehetnek az *ESZ*-ben, ha ilyen alapvető eredmények feldolgozása kimaradt: ha a szerzők nem értenének egyet Róna-Tassal, álláspontját akkor sem hagyhatták volna említetlenül.

Az újonnan bekerült szócikkek sem mindig meggyőzőek. Érdekes megállapítást találunk a *diszko* szócikkben: „Nyelvünkbe az angolból és a németből került, a hetvenes évek első felében.” Ez kissé merész megállapításnak tűnik annak fényében, hogy első adatoltságát 1985-re jelzi a szótár. Az etimológia módszertana szerint egy jövevényt megjelölhet akkor tarthatjuk biztosnak, amikor először adatolható. Természetesen tudjuk, hogy az amerikai angolban a hatvanas években jelent meg (lásd a Wikipedia angol változatának *discothèque* szócikkét), de hogy a hatvanas évek és 1985 között miért épp a hetvenes évek elején bukkant volna fel a magyarban, azt az *ESZ* szerzői nem árulják el. Azt sem említik meg, hogy a *diszko* egy zenei irányzat neve is, ebben a jelentésben az angolban 1973-ban bukkant fel, Magyarországon pedig már a hetvenes évek végén voltak előadók, akik ezt a stílust követték (Beatrice, Neoton Família, Szűcs Judit stb.), így hihetetlennek tetszik, hogy a szó csak 1985-től volna adatolható. (Az első előfordulások kérdésére még visszatérek.)

Több tévedés szerepel a szótárban az orosz adatokkal kapcsolatban. A *helikopter* szócikk állításával szemben a ’helikopter’ oroszul ’вертолет’ a ’геликоптер’, ha létezik is, igen periferiális használatú (a Google tanúsága szerint az előbbi több mint százszor gyakoribb az utóbbinál), ráadásul ejtése nem [geli-koptyer], hanem [gelikopter] – ahogyan az интернет ejtése is [internet], nem pedig [intjernet] (ez az adat különösen érthetetlen, hiszen következetes tévedések esetén [intjernet]-et várnánk). A *glasznoszty* szócikk tévesen állítja, hogy a гласный ’nyilvános’ szó a голос ’hang’ főnévre vezethető vissza, hiszen forrása a глас

’ua.’ – e kettő azonos őrsláv alakra vezethető ugyan vissza, de míg az előbbi szabályos orosz fejlődést mutat, az utóbbi délszláv jövevényt szó, mely az egyházi szlávon keresztül került az oroszba. A *ruha* szócikkben szerepeltetett orosz pyxo ’ruha, öltözet’ szóra sem a szótárakban nem sikerült rábukkannom, sem az általam megkérdőzött orosz anyanyelvűek nem ismerték: a mai orosz köznyelvnek biztosan nem része.

Tanulságos néhány népnév etimológiája is. A *szerb* szócikk tájékoztatása szerint ez a szó a magyarba „az 1389-i [sic!] rigómezei csata után került a menekülő szerbek révén”. Tekintve, hogy először 1516-ból adatolt (ez tn. rövidítéssel van ellátva, a *TESZ* szerint azonban már 1405-ben van *Szírba falva* – nem világos, ez miért nem jó adat az *ESZ* szerzői számára), akkor is csak tulajdonnévből, nem világos, mire alapozzák a szerzők ezt a következtetést. A magyarok és a szerbek között már korábban is lehetett kapcsolat, ami megteremtette a minimális feltételeket a kölcsönzésre. Ugyanakkor a pusztai érintkezés még nem jelenti, hogy az adott szót át is vették, különösen, ha a szerbeket már más szóval jelölték. Erről az *ESZ* így ír: „Mivel akkor még a szerbek elnevezése nyelvünkben a *rác* népnév volt [sic!], a *szerb* kiveszett a használatból.” Kétségtelen, hogy a *szerb* bekerülhetett a magyarba, és később a *rác* kiszoríthatta, hogy aztán néhány évszázad múlva újból visszakerüljön. Mindebben azonban nincs semmi törvényszerű: a *szerb* már a XV. században kiszoríthatta volna a *rácot*, vagy akár évszázadokig élhettek volna egymás mellett, valamilyen jelentésváltozáson mehetett volna át, vagy stilisztikailag jelöltté válhatott volna stb. Oksági összefüggésre utalni tehát mindenképpen elhibázott. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy már a *TESZ* utal oksági viszonyra, az *ESZ* szerzőit azonban ez nem menti fel, hiszen észre kellett volna venniük a hibát.) Sajnálatos, hogy sem a *TESZ*, sem az *ESZ* nem utal a szócikkben a *szorb* népnévre, illetve kapcsolatára a *szerbbel*.

A *lapp* szócikk szerint a svéd *lapp* ’rongy, cafat’ becsmérlő jelentéssel vált népnévvé. (A *TESZ* a szó etimológiáját még nem tekinti tisztázottnak.) A svéd *lapp* szónak azonban van ’folt’ jelentése is, a lappok egy régebbi önelnevezése, a *vuovjuš* is a *vuovje* ’folt, ék alakú betoldás’ szóra vezethető vissza – mi több, hasonló jelentésre vezethető vissza a vótok *vadja* önelnevezése is. A ruhára varrt folt talán a törzsi összetartozás jele volt, talán totemisztikus funkcióval rendelkezett, mindenesetre a svéd szó a *lapp* eredeti tükörfordításának tűnik. Az *ESZ* által közölt magyarázat gyengéje annak igazolhatatlansága, hogy az elnevezés megszületésekor a lappok és a svédek között olyan nagy civilizációs különbségek lettek volna, melyek a lenézést indokolhatták volna. Az ismertett alternatív magyarázat mellett foglal állást nemcsak a

4 ■ Mikko Korhonen: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1981. 43–45. old.

5 ■ Zaicz Gábor: Jegyzetek. In: Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk*. Trezor, Bp., 1994. 651. old.

máig etalonnak tekinthető lappológiai kézikönyv,⁴ de még éppenséggel az *ESZ* főszerkesztője által írt finnugrisztikai ismertető mű is.⁵ Érthetetlen tehát, miért nem ezt a magyarázatot közli az *ESZ*.

Egészen elképesztő megfogalmazásba ütközünk a *burját* szócikkben: „Nyelvünkbe régebben főleg a németből, újabban pedig az oroszból került.” Az etimológia csak nagyon indokolt esetben számol egy szó többszöri átvételével: ha több különböző hangalakban (és esetleg jelentésben) kerül a nyelvbe – mint a magyarba a *kar* és a *kórus* vagy a *trágya* és a *drazsé* –, esetleg ha a szó hosszú ideig nem adatolható, és a szókincs peremén áll, tehát feltételezhetően kivészett, majd újra bekerült a nyelvbe. Az azonban aligha képzelhető el, hogy a XVIII. század közepe (a *burját* első adatoltsága) és a XX. század közepe (amikortól kezdve komoly okunk van rá, hogy egy szónak közvetlen orosz származását sejtjük) között a szó kivészett volna a tudományos használatból (hétköznapi, széles körű használata feltehetően sosem volt jellemző). Az pedig, hogy „főleg” a németből származna, egyszerűen értelmezhetetlen. (Nem egyszeri, véletlen hibáról van szó: a *brindza* szócikk szerint ez a szó „[n]yelvünkbe főleg a románból, de más nyelvekből is átkerült”. A helyes megfogalmazás itt az lehetett volna, hogy nyelvjárásainkba különböző nyelvekből került – de a „főleg a románból” kitételnek akkor sem lenne értelme.) A *TESZ* ezekben az esetekben a szó több alakváltozatára hivatkozva beszél többszörös átvételről. (A *többszörös átvétel* az etimológia egyik fontos terminusa, mégsem szerepel a „Szakkifejezések lexikoná”-ban.)

A *buli* szócikk több érdekességet is tartalmaz. Jelentése az *ESZ* szerint ’kártyajáték egy köre; szórakozás, zenés táncos baráti összejövetel’. A *TESZ* az utóbbi jelentést még nem ismeri, viszont ismer más jelentéseket, melyek közül kettő (2. ’közösen végzett vállalkozás’, illetve 4. ’büntett’) elhagyása semmiképpen sem indokolt, hiszen ma is élnek, ráadásul, mivel ezek a korábbiak, a ’közös munka’ > ’baráti összejövetel’ fejlődés sokkal valószínűbb, mint a fordítottja, ami egyébként szintén elképzelhető. Az *ESZ* magyarázata szerint „[a] ma az ifjúság nyelvében ismert ’szórakozás’ jelentés névátvitellel alakult”, de ez több kételyt is ébreszt. Először is aligha állítható, hogy a XXI. század első évtizedében ez a szó kifejezetten az ifjúság nyelvhasználatát jellemezné. Másfelől aligha elképzelhető, hogy akár az eredeti ’tét’, akár az *ESZ* által említett ’kártyajáték egy köre’ jelentésből alakult volna. Az viszont feltételezhető, hogy e szó története során többszörös, érintkezésen alapuló névátvitellel, azaz metonímiával alakultak ki a mai jelentések: ’tét’ > ’kör a játékban’ > ’játék’ > ’valamilyen közös tevékenység (munka, bűntény, szórakozás)’. Megjegyzendő, hogy a *névátvitel* fogalma is kimaradt a „Szakkifejezések lexikoná”-ból – meglehet, szerencsére.

E „lexikonban” ugyanis minden várokozásunkat alulmúló, pontatlan definíciók sorakoznak. Kezdjük talán azzal, hogy szinte minden hangváltozásra vo-

natkozó kifejezést (a *denazalizációtól* a *zöngéltenedésig*) „tendenciának” nevez, ami feltehetően az elavult „törvény” terminus görcsös kerülésével magyarázható, holott ezeket a kifejezéseket akkor is használjuk, ha egyszeri hangváltozásról van szó. Vagy vegyük a következő definíciót: „A nyelvi változások vonatkozásában [sic!] az a jelenség, amelynek során valamely nyelvi elem egy másik elem hatására megváltozik, ahhoz hasonlóvá válik.” Aki egy kicsit is tájékozott a nyelvészetben, ezt valószínűleg a hasonulás definíciójának vélné – ám tévedne, hiszen az *analógia* szócikk kezdődik így. (Bár az analógia esetében valóban egy elem válik hasonlóvá egy másikhoz, a definíció fontos, itt hiányzó eleme, hogy ezt a változást a két alak rendszerbeli rokonsága teszi lehetővé – például két, hasonló kategóriájú szó közül az egyik a másik ragozási típusához közelít vagy két hasonló hangalakú szó jelentése kerül közelebb egymáshoz –, de nincs analógia, ha a változás a beszéd folyamatban a közelség hatására következik be.)

Az alábbiakban néhány további lexikoncikkből szemezgetek:

– *alapnyelv*: „A nyelvtörténeti, etimológiai kutatások során helyreállított, kikövetkeztetett nyelv, melyet az egy nyelvcsaládba tartozó nyelvek beszélőinek ősei használtak az együttélés idején”. A „helyreállított nyelv” a nyelvtudományban értelmezhetetlen szókapcsolat – a laikusok pedig inkább félre-, semmint megérthetik. Alapnyelv valójában az a nyelv, amely valóban létezett, és amelyet beszéltek. Igaz, hogy erről a nyelvről korlátozott ismeretekkel rendelkezünk, és csak a rekonstruált elemein keresztül következtethetünk milyenségére. Am ha az alapnyelv szókincséről beszélünk, nem a rekonstruált szókincsre gondolunk (nem mondjuk, hogy az alapnyelvben ennyi és ennyi szó volt, mert ennyit tudunk rekonstruálni), hanem a valaha beszélt nyelv teljes szókincsére (melynek természetesen csak a töredékéről vannak ismereteink). Ha az alapnyelv rekonstruált rendszer lenne, nem beszélhetnénk a beszélőiről sem, hiszen a rekonstrukció eredményén nem beszél senki. Téves az a megállapítás is, hogy az alapnyelvet a ma egy nyelvcsaládba tartozó nyelvek beszélőinek ősei használták: egy amerikai színes bőrű ősei ugyanis aligha beszélhettek ősgermánul, márpedig az angol (és értelemszerűen annak összes amerikai változata) az ősgermánból származik. Ma a nyelvrokossággal kapcsolatban az egyik legtöbbször hangoztatott tény, hogy nem szabad összekeverni a genetikai rokonsággal: igencsak meglepő, hogy egy ismeretterjesztő munkában még mindig az ellenkező szemléletű magyarázatot kell olvasnunk. Az alapnyelv fogalmát tehát így definiálhatjuk: az a nyelvállapot, melyből egy nyelvcsalád különböző nyelvei levezethetők.

– *egyszerejtés (haplológia)*: a definíció szerint „két azonos vagy hasonló, egymást követő szótag (hangcsoport) egyikének kiesése”. Az egyik példa az *elegendő* > *elég*. Érthetetlen, mik lennének itt azok a hasonló hangcsoportok, amelyek közül az egyik kiesik. Az

elég szócikkben ennek nyoma sincs, viszont ott az *elegendőt* nevezik egyszerejtéssel keletkezett alaknak (< *elegendő*). Figyelemre méltó, hogy nem szerepel egyetlen olyan példa sem, amelyben teljesen azonos szótag esne ki (erre nyelvészek körében közismert példa a *morfofonológia* > *morfonológia* változás), és a példák többségében a kieső hangcsoport nem azonos a megmaradó hangcsoporttal (a hasonlóság viszont egyes esetekben, mint a *zavár* > *zár*, megkérdőjelezhető – itt sokkal kézenfekvőbb lenne az a magyarázat, hogy a korai bilabiális *w* olvadt bele a vokálisokba, melyek aztán egymásba olvadtak).

– *hangrend*: a hangrend a definíció megállapításával szemben nem törvényszerűség – a meghatározás a magánhangzó-harmóniával keveri össze! A *hangrend* terminus általában ilyen szerkezetekben fordul elő: *magas/mély/vegyes hangrendű, hangrend szerinti illeszkedés, a tő hangrendje meghatározza a toldalék hangrendjét* stb. A hangrend tehát nem szabály, hanem egy-egy morféma, hang vagy fonéma jellemzője: hogy palatális vagy veláris magánhangzók vannak-e benne, illetve hogy maga palatális vagy veláris-e, vagy morféma-nál, illetve nagyobb egységeknél esetleg mind a kettő (vegyes hangrend). Azt mondhatjuk, hogy a *-kor* esetében nem érvényesül a magánhangzó-harmónia vagy a hangrend szerinti illeszkedés (törvényszerűség), de azt nem, hogy nem érvényesül a hangrend (tulajdonság).

– *hasonulás*: a definíció szerint „két [...] hang ejtése közelít egymáshoz”, de a példák csupa olyan esetet mutatnak, amikor az egyik hang a másikkal teljesen azonosá válik. Furcsa, hogy az egyébként a laikus olvasó korlátozott nyelvészeti ismereteit figyelembe nem vevő kötet ezen a ponton nem tesz különbséget a teljes és a részleges hasonulás között, holott ez a distinkció általános iskolai tananyag.

– *inetimologikus*: „A szóeredet szempontjából indokolatlan, a szóba később került, analógiás hatást tükröző hang...” Tévedés, hogy inetimologikus hangok csak analógiásan kerülhetnek a szóba. Tipikus inetimologikus hangok a hiástültők is. Az a kifejezés pedig, hogy „szóeredet szempontjából indokolatlan”, valójában értelmetlen. (Hasonlóan értelmezhetetlen a *szervetlen járulékhang* definíciója is, melyről úgy tűnik, az inetimologikus hang szinonimája, a két szócikk azonban nem utal egymásra.)

– *jövevényszó*: „...az anyanyelvi beszélő számára a szó idegen eredete már nem érzhető, mivel illeszkedett [sic!] a nyelv rendszerébe.” A *jövevényszó* terminusát hagyományosan az *idegen szóéval* szókták szembeállítani (mely utóbbi nem kapott önálló szócikket), éppen annak alapján, mennyire illeszkedtek be a nyelv rendszerébe, mennyire érzhető idegen eredetük. A nyelvtudomány azonban időközben meghaladta ezt a distinkciót, egyrészt mert sem éles határt nem tud húzni a két csoport között, sem megfelelő kritériumokkal nem tud szolgálni. Az angol *shop* [sop] tökéletesen megfelel a magyar nyelv minden elvárásának, így lehetsége sincs valamilyen látható

módon beilleszkedni a nyelv rendszerébe, ennek ellenére idegen eredete talán minden magyar beszélő számára nyilvánvaló (aminek stilisztikai okai lehetnek). A *trágya* viszont a mai napig nem illeszkedett be tökéletesen a magyar szavak közé: mássalhangzó-torlódással kezdődik, ami ősi eredetű magyar szavakban nem fordul elő – ennek ellenére idegen eredete nem szembetűnő. (Inkább azt mondhatjuk, hogy sok más társával együtt maga változtatta meg a rendszert, éppen ezért ma már a mássalhangzó-torlódással kezdődő szavakat nem feltétlenül érezzük idegennek.) Ráadásul a rendszerbe való nem illeszkedés nem feltétlenül annak az eredménye, hogy jövevényszóról van szó. Egyetlen *ty-* kezdetű szavunk, a *tyúk* csuvas eredetű ugyan, de szókezdő mássalhangzója *t*-ből fejlődött a magyarban – az pedig, hogy ettől idegen eredetűnek éreznénk, fel sem merül.

– *labiális*: a definícióval ellentétben nemcsak magánhangzók lehetnek labiálisak, hanem azok a mássalhangzók is, amelyek képzésében az ajkak részt vesznek. Ezek a magyarban: *p, b, f, v*.

– *magánhangzó-illeszkedés*: „...az ősi szavak vagy csak elöl képzett [...], vagy csak hátul képzett [...] magánhangzókat tartalmaztak.” Ősi szavaink még ma is vagy csak ilyet, vagy csak olyat tartalmaznak. (Kérvés kivétel van, de régebben is lehetett.)

– *népetimológia*: „Főképp ismeretlen vagy idegen eredetű szó azonosítása egy hasonló hangzású ismertetel, azaz naiv, nem tudományos szómagyarázat...” Ismét többszörös tévedés. A mondat elején talán csak sikerületlen a fogalmazás: helyesebb lenne az „idegen eredetű vagy ismeretlen”, hiszen a szavak eredete általában ismeretlen a beszélők számára, nem lehet kategória a nyelvi változások számára. A népetimológia nem laikus szómagyarázat (mint pl. amelyik a *kurva* szót a *kúr* igéből eredezteti), hanem nyelvi változás, melynek során a beszélő az elemezhetetlen hangszekvencia egy részét egy ismert elemmel cseréli fel. A *kalmopirin* > *kalmópiüré* változásnál a beszélő nem magyarázatot keres, hiszen tudja, hogy tablettáról, nem masszáról van szó; hasonlóképpen a *sampinyongomba* > *sampiongomba* változásnál sem hiszi, hogy a gombának valamiféle bajnokhoz lenne köze.

A sor még hosszan folytatható lenne, például a *szóelvonás* szócikk a szórövidülés terminust a szóelvonás szinonimájaként használja, holott teljesen más jelenségről van szó. Azt még csak-csak meg lehet érteni, ha az amúgy sem könnyen definiálható terminusok magyarázatában egy-két pontatlanság előfordul, de csak nagyfokú hanyagság vagy hozzá nem értés lehet, ha a sok szerző jegyezte kötetben egyiküknek sem tűnnek fel ezek a szembeötlő hibák.

Mondják, hogy időnként Homérosz is elszunyókál, az *ESZ* főszerkesztője azonban végigaludta a kötetet. A copyright-oldal tanúsága szerint nemcsak a szócikkek elkészítésében és szerkesztésében, de ellenőrzé-

6 ■ Akadémiai, Bp., 1973.

7 ■ Magyar Világ, Bp., 1994–1998.

sükben sem vett részt – egyedül az előszó szerzőjeként van feltüntetve. Feltehetően csak a legáltalánosabb szerkesztői feladatokat végezte el – a koncepció kidolgozásától a nyomdába adásig.

Ugyanakkor koncepciónak nincs sok nyoma az *ESZ*-ben. Mechanikusan veszi át a *TESZ* szócikkeit, időnként elhagy egyet-egyét (olyat is, amit nem kelle-ne), kiegészítésre csak ötletszerűen vállalkozik. Ebből a szempontból tanulságos az újonnan gyűjtött szavak első előfordulására is figyelni. Teljesen irreális, hogy a *glasznosztjy* szó csak 1989-ben bukkant volna fel először, vagy hogy 1996 előtt nem fordult elő a *ketchup* (Bakos Ferenc *Idegen szavak és kifejezések szótára* c. műve⁶ már tartalmazza). A *cunami* állítólag csak 2005-ben jelent meg, holott már a *Britannica Hungarica világciklopédia* 1995-ös kiadású kötetében⁷ is szerepel, sőt a földrajzi szakirodalomban feltehetően jóval korábban is (Bakosnál is, *cunami* alakban).

Az önálló szócikkbe nem kerülő szavak keresését a szótár semmilyen módon nem segíti. A szócikkek írói aligha kaphattak használható utasítást arra, miként dolgozzák át a *TESZ* anyagát. Időnként az érthetlenségig torzították, a laikus még akkor is jobban jár, ha a szakembereknek készült szótárhoz fordul. Végképp nem látszik, hogy a szerzők a laikusok számára érthetővé szeretnék tenni a szövegtudományt.

A szócikkek összehangolása egymással munkaigényes feladat, amit sajnos ezúttal nem sikerült megoldani. Egyes hibák felfedezése nyilván olyan komoly összevetési munkát igényelt volna, amit kevésbé kérhetünk számon. Ilyen például, hogy az *alkalmasintről* az *alkalom* szócikkben az áll, hogy megszilárdult ragos alakulat (bár, jegyezzük meg, hogy ez a szó mai jelentését tekintve nem magyarázat, főképp nem laikusok számára), az *-int* szócikk szerint viszont az *-int* mozzanatos igeképző (egyébként *-int* ragnak nem találtam nyomát a magyar nyelvtörténeti kézikönyvekben sem).

Ezzel szemben el kellett volna kerülni, hogy egyes szócikkek körbeforogva és értelmetlenül hivatkozzanak egymásra. A *-tli*, *-dli*, *-cli* végződésű szavak szócikkei közül a szóvég fejlődésére a legbővebb magyarázattal talán a *cetli* szócikk szolgál: „A *-li* végződés a szóvégi mássalhangzó-torlódás elkerülése végett alakult ki” – ez sem arra a kérdésre nem válasz, hogy miért nem *cetle*, *cetil* vagy *cetel* lett a szó alakja, sem arra, hogy akkor miért nem változott meg a szóvég például a *copf* német jövevényszó esetében. A *csicszeriborsó* szócikk a *c > cs* változással kapcsolatban a *csízió* szócikkre hivatkozik, ahol viszont mindössze ennyi áll: „A szó eleji *cs* a magyarban keletkezett lágyulásal” (ami azért is furcsa, mert a magyarban a *c* és a *cs* nem áll légysági korrelációban, ráadásul ez a magyarázat eltér a *TESZ*-ben szereplőtől, és azt sem tudjuk meg, mitől is megy végbe a *c > cs* változás). Ugyanakkor a *csízió* szócikk a *z* magyarázatára továbbküld a *bazilika* szócikkhez, ahol annyit találunk, hogy a „szó belseji *z* ejtése a klasszicizáló latin kiejtési mintáját követi” (azt, hogy milyen a „klasszicizáló latin kiej-

tés”, találja ki a kedves olvasó), majd továbbküld az *ambrózia* szócikkhez, amely minden további ide vonatkozó magyarázat nélkül visszaküld a *bazilikához*. Talán az ilyen elemeknek egy jól megírt bevezetőben lett volna a helyük, amelyre folyamatosan vissza lehetett volna utalni.

A felsorolt súlyos hiányosságok ellenére az olvasók talán kedvelni is fogják a művet, mivel rengeteg érdekes adatot tartalmaz – bár ez főképp a *TESZ*, nem pedig az *ESZ* szerzőinek köszönhető. A magyar olvasó hajlamos arra, hogy magát hibáztassa, ha egy „közérthető” műben nem ért valamit. A tudományos ismeretterjesztés feladata, hogy a laikusok ismeretanyagát a tudományos hitelesség elvesztése nélkül bővítse. Az *ESZ* ezt a feladatát nem teljesítette, hiszen meg sem kísérelte magyarázatait a laikus olvasó (középszkolai diák) számára érthetővé tenni, olykor pedig szakmailag kifejezetten téves, megtévesztő információkat tartalmaz.

Az *ESZ* azon könyvek sorába tartozik, amelyek arra készítetik a bírálót, komolyan gondolkozzék el azon, miképpen lehetne jogilag jól körülírni a könyvvásárlók megtévesztésének tényállását, és milyen szankciókkal lehetne elejét venni. Azt már tapasztaltuk, hogy bizonyos zugkiadók hajlamosak a vásárlók megtévesztésére (például a harmincas években megjelent szótárakat új, modern műnek feltüntetve dobják piacra), de ez ellen némi körültekintéssel legalább a tudatos vásárló védekezhet. A jelenlegi helyzet azonban, úgy tűnik, még az olyan kiadókat is, mint az időnként rendkívül magas színvonalú szakkönyveket megjelentető, a nyelvészeti szakkönyvkiadó címére avanszáló Tinta, arra csábítja, hogy ilyen fércműveket adjon ki. A recenzens lehetőségei azonban csak addig terjednek, hogy figyelmeztesse a magánszemélyeket és különösen az iskolai és közkönyvtárakat, hogy ezt a kötetet ne vásárolják meg. □